

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću:
historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti
Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH**

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

SOCIJALNE, EKONOMSKE, POLITIČKE I NACIONALNE ODREDNICE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

*Elvis Fejzić**

Sažetak: Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina bila je autentična politička zajednica i republička jedinica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, barem kada je u pitanju njena socijalna, ekonomska, politička i nacionalna struktura. Prema Ustavu iz 1974. godine imala je naglašen politički subjektivitet – kao uostalom i druge jugoslavenske republike – što je u nekoj mjeri nadilazilo političku autonomiju te distribuirani suverenitet i prava koja je, prema Ustavu iz 1946. godine, unijela u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, a to će kasnije biti politička osnova za realizaciju referendumskog glasanja o nacionalnom samoopredjeljenju političkog naroda Bosne i Hercegovine. Socijalna, ekonomska i politička obilježja Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine bila su uvjetovana u velikoj mjeri implementiranjem politike radničkog socijalističkog samoupravljanja te procesima urbanizacije i industrijalizacije, dok su njene nacionalne odrednice definirane zakasnjelim priznavanjem i rješavanjem “muslimanskog pitanja” koje je koncipirano još odlukama ZAVNOBiH-a – čime je konačno bosanskohercegovačkim muslimanima priznata obećana nacionalna autonomija i politički status jednog od tri konstitutivna naroda – ali i angažmanom za ravnopravnost bosanskohercegovačkih Hrvata. Političko pozicioniranje Bosne i Hercegovine unutar druge jugoslavenske države markiraju različite razvojne faze – barem kada je u pitanju skicirani period – što je bilo regulirano i uvjetovano konstruiranim političkim izazovima i preprekama, a sve to se reflektiralo na njene ukupne mogućnosti u složenoj jugoslavenskoj političkoj zajednici.

Ključne riječi: društvo, ekonomija, država, nacija, vlada, socijalističko samoupravljanje, ustav, Bosna i Hercegovina

Uvodne napomene: Prema kontekstualnim odrednicama

U Drugom svjetskom ratu koncipirani su i stvoreni politički temelji nove jugoslavenske socijalističke države, čija će ravnopravna federalna jedinica, pored drugih jugoslavenskih republika, postati Bosna i Hercegovina. Političke odredbe Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: ZAVNOBiH) i Antifašističkog

* Prof. dr., Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, elvis.fejzic@fpn.unsa.ba.

vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (u daljem tekstu: AVNOJ) imaju presudnu ulogu u autonomnom političkom etabliranju Bosne i Hercegovine u novoj jugoslavenskoj državi, koja će ideološki biti utemeljena na marksističko-socijalističkom svjetonazoru i monopartijskom sistemu vlasti.¹ Bosna i Hercegovina je tako ponovo stekla politički subjektivitet, a definirana je kao državna tvorevina koja će ravnopravno participirati u distribuciji sveukupnog suvereniteta u jugoslavenskoj socijalističkoj federalnoj državi.² Proces nastajanja nove bosanskohercegovačke republike, s obnovljenom i regeneriranom političkom prirodom, imao je etapni karakter: “Tako su, na primjer, na prvom (I) zasjedanju ZAVNOBiH-a usvojena dva bitna dokumenta: *Rezolucija i Proglas narodima Bosne i Hercegovine* – u kojima se kreiraju temelji buduće bosanskohercegovačke državnosti, opredijeljenost za sudjelovanje u jugoslavenskoj federativnoj državi i pravo na političko predstavljanje u unutardržavnoj i vanjskoj politici. Na drugom (II) zasjedanju ZAVNOBiH-a donesena je *Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine* koja je regulirala sferu građanskih prava i dužnosti. Dok se, recimo, na trećem (III) zasjedanju ZAVNOBiH-a dogodila *politička transformacija* ovog oblika vladavine ka privremenoj narodnoj vlasti skupštinskog tipa – u formi *Privremene Narodne skupštine Bosne i Hercegovine* – koja je uključivala i novi *Zakon o Narodnoj*

¹ Mirko Pejanović, Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma: Kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću, *Historijska traganja*, god. 6, br. 12, 2013, 27-48; Dušan Otašević (prir.) *Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a (1943–1983)*, Zadrugar – Spomen-muzej I zasjedanja ZAVNOBiH-a, Sarajevo – Mrkonjić-Grad 1983.

² Pri tome treba posebno istaknuti i akcentirati da postoji “...nekoliko temeljnih ideja koje je etabliro ovaj libertanski politički koncept. U prvom redu, to su ideje pluralizma, izbora, građanskog protesta i narodnog suvereniteta. Libertanske ideje koje su etabliране i prihvaćene kroz zasjedanja ZAVNOBiH-a reprezentirane su u duhu tolerancije, multikulturalizma i međunacionalne koegzistencije – što je vidljivo iz samog teksta *Rezolucije*, koja je usvojena na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, ali općenito i iz Zapisnika sa tog zasjedanja gdje se mogu naći svjedočanstva o konvergentnom, bratskom i funkcionalnom pristupu diskutiranju i donošenju odluka. Uz to, politička prava koja su obećana i garantirana – pojedincima ili širim kolektivitetima u Bosni i Hercegovini – u sferi izbornog biranja, udruživanja, okupljanja, izražavanja, vjeroispovijesti, informiranja, vlasništva, privatne inicijative, rodne ravnopravnosti, političke participacije, državljske identifikacije, identitetske politike, pravne jednakosti i nenasilnog žalbenog otpora vlasti, u osnovi, nedvosmisleno potvrđuju da su aksiološki postulati ZAVNOBiH-a u potpunosti kompatibilni sa demokratskom, republikanskom i egalitarnom političkom vizijom i praksom.” Elvis Fejzić, *Recepcija aksiologije ZAVNOBiH-a u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini: divergentno poimanje emancipacijske i libertanske politike*, u: *Međunarodna naučna konferencija 75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a – povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću*, Sarajevo, 24. i 25. aprila 2019. godine, *zbornik radova*, ur. Adila Pašalić Kreso, Mirko Pejanović, Vera Katz, Posebna izdanja, knj. CLXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 11/1, Odjeljenje humanističkih nauka, knj. 46/1, ANUBiH, Sarajevo 2019, 418-419. Apostrofirana paradigma politike počivala je na bezuvjetnom respektiranju međunacionalne tolerancije, koegzistencije i ravnopravnosti, što je jedan od njenih najznačajnijih političkih dometa.

vladi Bosne i Hercegovine.”³ Prema tome, novi politički temelji socijalističke jugoslavenske države i bosanskohercegovačke republike koncipirani su i nastali u vanrednom stanju tokom Drugog svjetskog rata.

Ipak, nova državna struktura druge jugoslavenske države – sa federalnim republičkim jedinicama – uspostavljena je u sferi praktične politike tek nakon što su uspješno okončane militarističke aktivnosti jugoslavenskog oslobodilačkog pokreta protiv nacifašističkih i kvislinških režima vlasti. Tako da posebno treba naglasiti da je Bosna i Hercegovina svoje faktičke ustavnopolitičke konture dobila “...nakon ostvarene pobjede nad nacifašističkim režimima vlasti. Naime, Narodna Republika Bosna i Hercegovina... konstituirana je kao jedna od šest republika unutar Federativne Narodne Republike Jugoslavije... što je regulirano Ustavom koji je donesen 31. januara 1946. godine.”⁴ U novouspostavljenoj jugoslavenskoj državi socijalističkog tipa, sa *državnoetatističkim* političkim rezonom i jednom *dominantnom političkom partijom*, stvoreni su federalistički odnosi u sferi državne vlasti. S tim u vezi, u realiziranju vlasti te raspodjeli i distribuciji “...političkog suvereniteta participirale su narodne države – kao politički elementi federacije – i centralna državna vlast jugoslavenske socijalističke federacije, čiji su zakoni, ipak, imali primat nad zakonima narodnih republika, što je izraz *umjerenog političkog centralizma* u složenoj i saveznoj državi. To je itekako vidljivo, između ostalog, iz odredbi Ustava NR BiH koji je donesen 31. decembra 1946. godine. Spomenutim ustavom Bosna i Hercegovina bila je definirana kao *narodna država republikanskog tipa*... Vlast je normativno bila utemeljena na *ideji narodnog suvereniteta*, a trebala se realizirati putem instituta posredne i neposredne političke participacije građanstva.”⁵ Skicirana razvojnopolitička faza druge jugoslavenske države bila je markirana rigidnim instrumentarijem državnoetatističke politike, koja je u miljeu javnih poslova, u pravilu, rastakala i disperzirala uspostavljene federalističke političke odnose. U toj političkoj etapi desile su se, ipak, i neke značajne političke promjene – posebno nakon donošenja Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti, kada je institucionaliziran *sistem društvenog vlasništva i politika radničkog*

³ E. Fejzić, Recepcija aksiologije ZAVNOBiH-a u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, 417.

⁴ Elvis Fejzić, Političke atribucije i struktura Narodne Republike Bosne i Hercegovine, u: *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, ur. Miodrag N. Simović, Mirko Pejanović, Zijad Šehić, Posebna izdanja, knj. CXCIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 15, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2020, 31.

⁵ Ibid., 32-33.

samoupravljanja. S tim u vezi, ističe se sljedeće: “Povijesna odluka o uspostavljanju sistema radničkog samoupravljanja donesena je u okolnostima koje su se činile gotovo idealne upravo za najčvršći velikodržavni centralizam. Privredna i međunarodna situacija Jugoslavije bila je mnogo teža 1950. godine nego, na primjer, 1947/1948. Nivo materijalnog razvitka nije se podigao. Socijalna se struktura nije promijenila. Radnička se klasa nije razvila, seljaštvo se nije smanjilo, inteligencija nije stvorena.”⁶ Akcentirani politički noviteti i korjenite promjene uticale su, po svemu sudeći, uveliko na politički kurs unutardržavne i vanjske politike novouspostavljene jugoslavenske socijalističke države, koja se tada suočavala sa krupnim vanjskopolitičkim izazovima i unutrašnjim socijalno-ekonomskim prijetnjama.

Uskoro će ponovo biti korigirana politička struktura, institucionalni dizajn i priroda uspostavljene bosanskohercegovačke republike unutar druge jugoslavenske države. Drugim riječima, novi ustavnopolitički temelji generirat će Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu (u daljem tekstu: SR BiH), koja je etablirana nakon donošenja Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu: SFRJ) 1963. godine, a onda će njena politička struktura biti, čak, naknadno revidirana i izmijenjena donesenim ustavnim amandmanima i novim Ustavom SFRJ 1974. godine. Novouspostavljeni sistem vlasti imao je karakter *samoupravne i radničko-industrijske demokratije* socijalističkog tipa, pri čemu se posebno apostrofira: “Radni narod je jedini nosilac vlasti i upravljanja društvenim poslovima. Građani ostvaruju samoupravljanje neposredno na zborovima birača, putem referenduma ili drugih oblika neposrednog odlučivanja u radnoj organizaciji, opštini i drugim društvenopolitičkim zajednicama i preko svojih delegata koje biraju u organe upravljanja radnih i drugih samoupravnih organizacija i u predstavnička tijela društvenopolitičkih zajednica. Niko ne može vršiti javna ovlašćenja ako mu ona nisu, saglasno ustavu, povjerena od građana ili organa koje oni biraju.”⁷ Skicirana paradigma vladavine reprezentirala je svojevrstan politički novum, koji je u značajnoj mjeri revidirao dotadašnji sistem socijalističke vlasti u sferi praktične politike. No, treba naglasiti da su mnoga neriješena politička pitanja iz tog perioda bosanskohercegovačke političke historije – prije svega iz socijalne, ekonomske, političke i nacionalne sfere – unesena kao *producirani politički teret* u politički život Bosne i Hercegovine nakon provođenja prvih višestranačkih izbora, ali i u dejtonsku bosanskohercegovačku državu, što

⁶ Dušan Bilandžić, Tito i povijesni put Jugoslavije, *Politička misao*, god. 17, br. 1/2, 1980, 17.

⁷ Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list SR BiH*, br. 14/63, Sarajevo 1963, čl. 31.

uveliko destimulira njen ekonomsko-politički razvoj i tranzicijsko-integracijske mogućnosti. Imajući to u vidu, primarni politički izazovi postdejtonske države Bosne i Hercegovine su: konsocijacijski aranžmani u političkom odlučivanju, napetosti između konstitutivnih naroda i manjinskih nacionalnih skupina – pa zbog toga postoje čak i tužbe protiv države – sistem veta u donošenju odluka i s tim povezane političke blokade u vlasti, nedostatno izborno zakonodavstvo i sl. Uzimajući sve to u obzir moguće je sintetički konstatirati sljedeće: iako ideje i odredbe ZAVNOBiH-a predstavljaju izuzetan korpus etičko-političkih ideala, tj. skoro savršen sistem personalnih i grupnih prava, vladajuća komunistička elita očigledno nije uspjela odmah nakon Drugog svjetskog rata ostvariti identificirane ideale u političkoj praksi, a neke od njih uspjela je praktično implemetirati prilično kasno ili, pak, samo djelomično. Pored svega toga, u SFRJ i drugoj političkoj fazi razvoja jugoslavenske socijalističke države pojavljuju se i figuriraju čak i dodatni izazovi, a reprezentirani su kroz *buđenje radikalnog nacionalizma, usporenu kolektivističku ekonomiju te konfederalnu državnu strukturu* koja se u političkoj praksi pokazala nefunkcionalnom.

Ustavne izmjene u SR BiH od 1963. do 1974. godine

Novi ustav u drugoj jugoslavenskoj državi, a potom i u njenoj federalnoj jedinici Bosni i Hercegovini, donesen je 1963. godine.⁸ Inoviranim ustavnim odredbama korigirano je čak dotadašnje *orijentacijsko-ideološko* imenovanje države, ali i njenih republika. Novim ustavnim odredbama SR BiH bila je definirana kao "...socijalistička demokratska zajednica naroda Bosne i Hercegovine zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju".⁹ To je već bio, u osnovi, blagi politički zaokret prema *institucionalnoj etnokratiji*, koju je doduše i dalje činila fleksibilnom primijenjena partijsko-komunistička i radničko-samoupravna vladavina. *Kadrovska politika* u instaliranom ustavnopolitičkom dizajnu slijedila je i dalje ortodoksni model *partijskog delegiranja kadrova* na političke pozicije u širokom spektru vlasti, što je suštinsko obilježje partijske države, partijskog klijentizma i partokratije u političkoj praksi. Liberalizacijsko-reformska politička nastojanja i kritičke polemike

⁸ Ustav SFRJ donesen je 7. aprila 1963. godine, a već 10. aprila donesena je Odluka o proglašenju Ustava SR BiH, pri čemu su nove ustavne odredbe korespondirale sa zvaničnom *klasnom politikom*, koja se temeljila na usvojenom modelu radničkog samoupravnog socijalizma.

⁹ Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list SR BiH*, br. 14/63, Sarajevo 1963, čl. 1.

iz šezdesetih godina dvadesetog stoljeća otvorili su mnoga važna i neriješena politička pitanja, iako su njihovi odgovori bili koncipirani odredbama ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Tako da su konačno stavljena na dnevni red tadašnje državopartijske politike "...mnoga pitanja koja su čekala ili su diskutirana samo na sastancima najužih partijskih foruma, a među najuočljivijim bila su: hrvatsko i muslimansko nacionalno pitanje i odnos republičkih organa vlasti prema Federaciji".¹⁰ Postepenim jačanjem političkog subjektiviteta republika unutar druge jugoslavenske države – što se kontinuirano događa od sredine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća – istovremeno se mijenjao i karakter uspostavljene državnofederalističke strukture vlasti, odnosno taj politički aktivitet osnaživao je nedvosmisleno političku poziciju republičkih jedinica u distribuiranju ukupnog političkog suvereniteta, što će, recimo, omogućiti republičkim vlastima u Bosni i Hercegovini da imaju autonomniju ulogu u kreiranju, predlaganju, planiranju i implementiranju javnih politika, ali i općenito reguliranju političkih pitanja i izazova.

Nakon što je ustavnim korekcijama – bile su izraz stvarnih društvenopolitičkih potreba – već u značajnoj mjeri korigiran doneseni Ustav SR BiH – ta politička dinamika slijedila je političke aktivnosti vezane za ustavne izmjene, a potom i donošenje novog Ustava SFRJ – usvojen je novi republički ustav.¹¹ U novom Ustavu SFRJ jasno se, recimo, etiketira politička priroda jugoslavenske države, odnosno navodi se da je ona "...savezna država kao državna zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika, kao i socijalističkih autonomnih pokrajina... zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti".¹² Komplementarno tome SR BiH – kao njena konstitutivna federalna jedinica – definirana je, uzmimo, kao socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana te naroda Bosne i Hercegovine, tj. Muslimana, Srba i Hrvata, ali i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive, a pri tome je zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, kao i na suverenosti i ravnopravnosti bosanskohercegovačkih naroda te drugih naroda i narodnosti koji žive u socijalističkoj bosanskohercegovačkoj republici. Imajući to u

¹⁰ Vera Katz, Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1943–1993) – kratak pregled, u: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepić, Institut za noviju zgodovino, Ljubljana 2015, 291–317

¹¹ Nakon implementiranih vrlo sadržajnih ustavnih korektura donesen je novi Ustav SFRJ 21. februara 1974. godine, a vrlo brzo poslije toga usvojen je i novi Ustav SR BiH 25. februara 1974. godine.

¹² Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: sa ustavnim zakonom za sprovođenje ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1974, čl. 1.

vidu, moguće je konstatirati da su prethodna amandmanska procedura i novi ustavnopolitički okvir konačno osigurali uravnoteženo nacionalno priznanje i ravnopravni status bosanskohercegovačkih naroda, ali i autonomniju političku poziciju SR BiH unutar federalne jugoslavenske socijalističke države.

Realizirane amandmanske ustavne korekture imaju izuzetan, pa čak i krućijalni politički značaj – kao direktni i praktični izraz faktičkih političkih potreba u složenoj federalnoj državi – zbog čega njihovu važnost i evolutivni politički karakter ne treba minimizirati u kontekstu donošenja novog Ustava SFRJ. Štaviše, pri tome treba naglasiti da je u SFRJ prezentiran već krajem "...1965. godine... jedan projekt promjena u kojemu su, kao ciljevi razvoja, naznačeni: prvo, daljnji razvoj samoupravljanja s težištem... na deetatziciji privrednog života Jugoslavije, prenošenjem cjelokupne akumulacije na privredu – znači, na banke i na poduzeća – i isključenja federacije, republika, pokrajina i komuna iz prava raspolaganja kapitalom; drugo, otvaranje Jugoslavije prema svijetu... građani do 1963/64. nisu imali pravo na pasoš... treće, rekonstrukcija federacije na principu da izvorni suverenitet pripada republikama i, doslovno, da se republike razvijaju kao države u okviru savezne države. Da ne bi te države bile političkim sistemom suviše razdvojene jedne od drugih, u etatističkom smislu, donijeta je čvrsta odluka da se ekonomski sistem transformira na principu djelovanja zakonitosti robne proizvodnje i da princip dohotka... bude glavni kanal povezivanja Jugoslavije, a ne država. Nadalje, potvrđena su dva prethodna principa: nesvrstana politika i koncept općenarodne obrane. Prema tome... primite k znanju da je sredinom 60-ih godina usvojena platforma Ustava iz 1974. godine. Da je to točno pokazuje sve faze razvoja: 1965. – reforma, 1966. – likvidacija grupe Ranković, 1967. i 1968. – vraćanje Vijeća naroda i podizanje pokrajina na rang konstituirajućih elemenata federacije, 1971. – reforma federacije, 1974. – Ustav... da je Tito imao svijest o svemu ovome pokazuje jedna druga činjenica... to je da je Tito u ideji o kolektivnom rukovođenju imao preokupaciju razvoja Jugoslavije poslije svoje smrti u tom smislu da federalizam sačuva u obliku kako ga je s drugima stvorio."¹³ Sasvim je evidentno da su nove ustavne odredbe imale izražen praktičnopolitički karakter, zato što su trebale dinamizirati politički proces te ga učiniti funkcionalnijim i pravednijim, na što je ukazivao i instalirani sistem *fiskalnog federalizma* s primijenjenim solidarnim modelom pomoći nerazvijenim federalnim jedinicama i područjima. Međutim, nove ustavne odredbe bile su čak i kamuflirani politički odgovor

¹³ Dušan Bilandžić, Geneza ideje o Ustavu 1974. godine, *Politička misao*, god. 21, br. 4, 1984, 76.

zvanične komunističke vlasti na liberalizirane, demokratske i centrifugalne reformističko-socijalističke aktivnosti i prakse, koje su generirali u to vrijeme zagovornici tog revizionističkog i evro-komunističkog svjetonazora u Hrvatskoj, Srbiji, ali i u Bosni i Hercegovini, čiji je paradigmatični predstavnik bio, recimo, i bosanskohercegovački političar Avdo Humo. Ipak, koliko god su skicirane ustavne izmjene imale za cilj da amortiziraju i relaksiraju ekonomsko-političke odnose u drugoj jugoslavenskoj državi, nisu uspjele eliminirati sve socijalne, ekonomske, političke i nacionalne izazove – koji u to vrijeme reprezentiraju supstancijalna pitanja u sferi praktične politike – što je indirektno uticalo i na produciranje destruktivnih pojava, kao što su agresivni etnonacionalizam, politički secesionizam i rastuća inflacija, a to su, u osnovi, bili krucijalni razlozi političke nestabilnosti i ekonomske neefikasnosti složene jugoslavenske države.

Socijalno i ekonomsko pitanje u SR BiH

Socijalni odnosi u SR BiH bili su uvjetovani u velikoj mjeri praktičnim implementiranjem politike radničkog socijalističkog samoupravljanja i uspostavljenim sistemom društvenog vlasništva, što je bio veliki izazov s obzirom na tada nepovoljnu socijalnu situaciju, koju je krasila još uvijek visoka stopa nepismenosti, nezaposlenosti i općenito siromaštva. Politička vizija tadašnje državne politike korespondirala je s politikom socijalnog blagostanja i sistemom društvene redistribucije, barem u ideološkom, ustavnom i normativ-nopolitičkom određenju. Skicirana paradigma politike je, po svemu sudeći, težila ostvarenju *socijalne harmonije* – bez bilo kakvih oblika *klasne nepravde*, što je u osnovi bilo u skladu s partijskom svjetonazorskom aksiologijom – a na tim društvenim osnovama trebala se onda graditi politička stabilnost i ekonomska održivost državnog ekonomsko-političkog sistema. S tim u vezi, treba apostrofirati da prvobitna “...konceptija samoupravljanja iz početka 50-ih godina bila je tako radikalna da je upućivala na potpuno novu organizaciju društva na novim principima. U toku 1950, 1951. i 1952. godine ukinuto je administrativno-centralističko planiranje, uvedeni su organi radničkog samoupravljanja, državni aparat smanjen je za oko 100.000 činovnika, djelomično je razdvojen ‘brak’ između Partije i države, otvoren put obnavljanju svijeta robne proizvodnje, demokratizirano pravosuđe, gotovo ukinuta agitpropovska kontrola kulturnog stvaralaštva, raspuštene seljačke radne zadruge, dopuštena ‘konkurencija’ u izboru odbornika i zastupnika (1953). Od državnih institucija poduzeća su postala autonomni ekonomsko-pravni individuumi s

tendencijom da postanu robni proizvođači u ambijentu tržišnog mehanizma, ambijentu svijeta robne proizvodnje itd. Nakon prvih preobrazbi državnocentralističke u samoupravnu strukturu pokazala se mjera dometa ove povijesne prekretnice, jer se s promjenom političke doktrine, koja je nastala gotovo preko noći, nije mogla promijeniti ukupna povijesna situacija: industrijalizacija je bila tek započela, radnička klasa se još nije bila formirala, seljaštvo je i dalje ostalo dominantna društvena kategorija, naslijeđene proturječnosti su i dalje djelovale. Uz ogromne polete marksističke kritike staljinizma i uz plebiscitarno opredjeljenje za demokratski socijalizam, sredinom 50-ih godina oglasila se i građanska kritika društva koja je htjela obnoviti vrijednosti građanskog društva, uključujući i politički pluralizam.”¹⁴ Do kraja je jasno i evidentno da je ogroman socijalno-ekonomski teret unesen u SR BiH iz tranzicijskih pedesetih godina dvadesetog stoljeća, koje prethode uspostavljanju novog ustavnopolitičkog okvira u drugoj jugoslavenskoj državi i bosansko-hercegovačkoj socijalističkoj republici. Svi tadašnji politički izazovi – unutardržavnog i vanjskopoliitičkog karaktera – i generirani socijalni problemi tangirali su u značajnoj mjeri socijalno-političke odnose u sferi unutrašnje politike, što je, razumljivo, uticalo na stvaranje ideoloških, političkih i nacionalnih napetosti, čak i među članovima vladajuće partijsko-komunističke elite u širem jugoslavenskom, ali i u užem bosanskohercegovačkom političkom diskursu.

Socijalna slika bosanskohercegovačkog društva zavisila je, također, u velikoj mjeri od političkog statusa koji je imala SR BiH unutar druge jugoslavenske države, a on je u prvoj, tj. u državnoetatističkoj fazi razvoja, bio uveliko nepovoljan, pa se to onda negativno i destimulativno reflektiralo na sveukupni razvoj bosanskohercegovačke socijalističke republike. No, nakon etabliranja i uspostavljanja ustavnog okvira SR BiH, odnosno već od sredine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, primjetno je umjereno dinamiziranje u sferi praktične politike, koje stremi funkcionalnim političkim promjenama. Imajući to u vidu, apostrofira se i konstatira sljedeće: “Pitanje suvereniteta i položaja Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji posebno je aktuelizirano tokom razgovora i diskusija u najvišem rukovodstvu o organizaciji Federacije, njenim nadležnostima i obavezama, državnosti, razvoju i napretku republika, nacionalnom pitanju, nacionalnoj afirmaciji i međunacionalnim odnosima sve aktuelnijim od sredine 1960-ih godina. Istovremeno, započeo je polagani proces decentralizacije Jugoslavije, jačanja političkih periferija, dotada

¹⁴ D. Bilandžić, Tito i povijesni put Jugoslavije, 18-19.

tzv. nedovoljno razvijenih republika među koje je, pored Makedonije i Crne Gore, spadala i Bosna i Hercegovina.”¹⁵ Markirane amandmanskoustavne i zakonodavno-političke korekture u SFRJ i SR BiH uticale su – sasvim je to sigurno i evidentno – vrlo afirmativno na relaksiranje socijalnih, ekonomskih, političkih i nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini, koja je i tada bila heterogena po različitim osnovama, što je produciralo pozitivan zamah i iniciralo ubrzaniji razvoj u različitim oblastima i djelatnostima.

Značajniji razvoj obrazovanja, infrastrukture, privrede i namjenskog sektora, saobraćajnih resursa, kulture i filmske industrije te sporta vidljiv je tek od kraja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća u SR BiH. Ipak, u tom smislu najviše je zabrinjavala još uvijek niska stopa obrazovanih stanovnika, posebno onih koji su imali srednjoškolsko i fakultetsko obrazovanje, a po tim pokazateljima SR BiH je bila uveliko ispod državnog prosjeka i na samom začelju u odnosu na druge jugoslavenske republike. Ipak, tih godina bilježi se ubrzaniji i rapidniji privredni razvoj u SR BiH, pa se tako postepeno “...prelazi sa izgradnje osnovnih kapaciteta rudarstva i primarne prerade u metalurgiji i drvenoj industriji na stvaranje pogona finalne prerade... prilazi se stvaranju cijelih sistema koji obuhvataju potpuni ciklus produkcije od sirovina do gotovih proizvoda”.¹⁶ No, uprkos tome, i dalje je ostao figurirajući problem neravnomjernog razvoja različitih područja i općina u Bosni i Hercegovini, što je bio jedan od esencijalnih problema u toj razvojnoj ekonomsko-političkoj fazi. Drugim riječima, neki gradski centri u SR BiH bili su izuzetno razvijeni, čak i iznad državnog prosjeka ekonomske razvijenosti, poput Sarajeva, dok su, recimo, na desetine bosanskohercegovačkih općina bile u rangu posebne nerazvijenosti, što se svakako destimulativno reflektiralo na kvalitetu socijalne egzistencije, životni standard i kupovnu moć stanovnika, a naročito u uvjetima gdje je još uvijek veliki broj stanovništva živio u seoskim naseljima i perifernim općinskim područjima, pa je sve to uveliko uticalo i na *migracijske procese*.

Da bio moguć održiv ekonomski razvoj i progres neke državne ekonomije, potrebno je, u osnovi, osigurati nužne političke pretpostavke. Tako da ni SFRJ nije mogla ostvariti dinamičniji ekonomski razvoj – u uvjetima atomizirane složene i federalne republičke egzistencije – dok se nije oslobodila štetnih sovjetskih uticaja i prijetnji te dok nije harmonizirala političke odnose

¹⁵ Dženita Sarač-Rujanac, Ustavna reforma i bosanskohercegovačko rukovodstvo koncem 1960-ih i početkom 1970-ih godina, *Prilozi*, br. 46, 2017, 224.

¹⁶ Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, treće dopunjeno i redigirano izdanje, Magistrat, Sarajevo 2003, 380.

s euroatlantskim državama u miljeu vanjske politike, ali i dok nije počela uvažavati bitne zahtjeve građanstva i različitih ciljnih grupa u sferi unutardržavne politike. S tim u vezi, apostrofira se i iznosi sljedeće: “Stabiliziranje vanjsko-političkog položaja, sve bolji gospodarski rezultati, ali i niz nedorečenosti u sistemu samoupravljanja doveli su krajem 1950-ih do prvih diskusija o funkcioniranju jugoslavenskog federativnog modela... Štrajk rudara u Trbovlju, prvi veći izraz nezadovoljstva radničke klase od završetka rata, bio je povod za širu analizu društvenopolitičke situacije u Jugoslaviji.”¹⁷ Od kraja pedesetih do kraja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća različite ciljne grupe, poput radničkih ili nacionalnih skupina, prezentirale će i proslijediti raznovrsne političke zahtjeve zvaničnom režimu vlasti u SFRJ i njenim republikama, a pri tome će odlučno tražiti funkcionalne odgovore komunističke partokratske vlade na upućena i delegirana politička pitanja. Zvanična komunistička vlast u drugoj jugoslavenskoj državi je na te političke zahtjeve građanstva – uprkos do tada izraženim centralističkim i partijskopoličkim tendencijama – u spomenutom periodu političke historije odgovarala kroz učestale ustavne i političke korekture, što je uticalo na harmoniziranje socijalnih, političkih, ekonomskih i nacionalnih odnosa u jugoslavenskim republikama. Na spomenute procese su vrlo afirmativno uticale i izmjene u kadrovskoj politici tadašnjih partijsko-državnih struktura vlasti, jer u to vrijeme neke od ključnih političkih pozicija – kroz predložena i selektirana imenovanja – preuzimaju novi i fleksibilniji kadrovi u komunističkoj partiji, čime je ustvari počeo skonačavati dugotrajni politički mandat rane i fundamentalističke komunističke elite, a markirane političke promjene bile su posebno primjetne i vidljive kroz stvaranje pozitivnijeg ekonomsko-političkog ambijenta i relaksiranje međunarodnih odnosa u SR BiH.

U harmoničnijim i fleksibilnijim političkim okolnostima – u kojima je bila znatno više naglašena i prepoznata politička autonomija republičkih vlasti u SR BiH – bilo je moguće kreirati, usvajati i provoditi produktivniju ekonomsku politiku te općenito planirati razvoj u različitim oblastima. Štaviše, konstatira se u tom smislu da je upravo takva *razvojna politika*, koja je uveliko bila usmjerena “...na sopstvene snage omogućila... razvoj prerađivačke industrije te su formirani veliki privredni sistemi: Energoinvest, UNIS, Šipad, SODA-SO, Rudarsko-metalurški kombinati, Incel, Rudi Čajavec, Unioninvest, Hidrogradnja, HEPOK, Agrokomerc i mnoga druga. Sva ova preduzeća imala su uspješan izvoz svojih proizvoda na svjetsko tržište.

¹⁷ Hrvoje Klasić, “Federiranje federacije”: društveno-političke promjene u Jugoslaviji 1960-ih i 1970-ih, *Yu historija*. https://www.yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c2.html (19. 1. 2024).

Zaposlenost u Bosni i Hercegovini porasla je na milion stanovnika. Sva opštinska mjesta, njih ukupno 109, povezana su asfaltnim cestama. U svim nerazvijenim opštinama formirani su proizvodni kapaciteti u okviru razvoja velikih preduzeća u Bosni i Hercegovini... Izveden je program izgradnje hiljadu škola. Otvorena su tri nova univerziteta... Osnovana je Akademija nauka Bosne i Hercegovine i izgrađena zgrada Televizije. Kao posebno dostignuće u razvoju Bosne i Hercegovine od šezdesetih do devedesetih godina javlja se projekt XIV zimskih olimpijskih igara koje su održane u Sarajevu 1984. godine.”¹⁸ Ipak, implementirana politička decentralizacija i privredne reforme u drugoj jugoslavenskoj državi, pa tako i u njoj federalnoj jedinici SR BiH, nisu uspjele osigurati dugoročniju ekonomsku i političku perspektivu države. Tako da se u *konfederalnoj razvojnopolitičkoj fazi* u SFRJ sve učestalije prakticiraju štrajkovi različitih radničkih udruženja i permanentno raste ekonomsko nezadovoljstvo – što će tokom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća imati obilježja ekonomske depresije, krize i inflacije – a istovremeno se pojavljuju i diferentne *nacionalnopolitičke napetosti* u kompliciranoj strukturi vladavine, koje su uticale čak i na pojavu radikalno separatističkog, ali i panpolitičkog nacionalizma. Svemu tome su, doduše, prethodili različiti, oprečni i upozoravajući reformistički ekonomski, politički i nacionalni pogledi pojedinih kadrova iz hrvatske i srpske političke elite u SFRJ, a vrlo brzo će se iz tih aktivnosti – uslijed izmijenjenih političkih okolnosti – razviti *reformističko-liberalizacijski projekti*, koji će tražiti funkcionalne političke promjene, na koje će komunistička vlast odgovoriti neprimjereno, destruktivno i suspenzivnim metodama, što će tokom vremena učiniti još snažnijim isključive, radikalne, secesionističke i nacionalistički motivirane politike.

Političko i nacionalno pitanje u SR BiH

Autonomnije političko djelovanje republičkih vlasti – u skladu s normiranim i koncipiranim distribuiranim suverenitetom federalne jugoslavenske države – te puno priznavanje svih bosanskohercegovačkih nacionalnih skupina i harmoniziranje njihovih odnosa, u osnovi, reprezentiraju supstancijalna pitanja tadašnje praktične politike u SR BiH. Sve to posebno dobija na značaju i političkoj važnosti ako se ima u vidu tadašnji nivo ekonomsko-političke razvijenosti SR BiH i njena atomizirana, tj. heterogena nacionalna i religijska struktura. Iako su komunistički orijentirani marksisti davali prednost *klasnoj*

¹⁸ M. Pejanović, Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma, 41.

politici u odnosu na nacionalnu politiku – čiji su značaj minimizirali, a proces nacionalnog profiliranja smatrali završenim – morali su od sredine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća ipak ponovo omogućiti i inicirati partijskopoliitičke rasprave o nacionalnom pitanju u SR BiH, jer bosanski Muslimani nisu još uvijek bili dobili obećano nacionalno priznanje, niti su bosanskohercegovački Hrvati bili zadovoljni svojim statusom. S tim u vezi, ističe se da je radničko-socijalističko samoupravljanje "...ipak otvorilo nove procese u nacionalno-političkim odnosima u jugoslavenskoj federaciji, pa time i u BiH. Politika i praksa samoupravljanja dolazi u otvoreni sukob sa snagama srpske velikodržavne hegemonije koje su svoje uporište imale u Službi državne bezbjednosti (popularnoj Udbi) koju je oličavao Aleksandar Ranković. Njegovim smjenjivanjem jula 1966. oslobođen je prostor za kvalitetno novo političko i kulturno-historijsko potvrđivanje pojedinih do tada skrivenih naroda, u prvom redu Muslimana – Bošnjaka, ali i bosanskih Hrvata. Ova afirmacija omogućena je upravo samoupravnom organizacijom svih segmenata društva, od općine, preko republike do federacije."¹⁹ Političko i nacionalno pitanje nije moguće, po svemu sudeći, u potpunosti razdvojiti u savremenoj politici, zbog toga što se različiti oblici vestfalske državnosti, u pravilu, realiziraju u formi nacije države.²⁰ Nacionalno pitanje bilo je izuzetno važno i u socijalističkoj jugoslavenskoj državi – posebno u SR BiH koja je imala multinacionalnu strukturu – iako je dugo vremena – u skladu sa dominirajućim ideološkim svjetonazorom – marginalizirano i potiskivano u korist klasnog pitanja. Stoga, sve dok nisu harmonizirani međunacionalni odnosi, u bosanskohercegovačkoj socijalističkoj republici nije bilo moguće koncipirati ni održiv model razvojne politike koji bi mogao osigurati izvjesnu političku perspektivu.

Institucionalizirana državnoetatiistička koncepcija vlasti nakon Drugog svjetskog rata – koja nije respektirala suverene političke nadležnosti federalnih jedinica – posebno se negativno reflektirala na politički status Bosne i Hercegovine, kao jedne od jugoslavenskih republika, zato što se suočavala s: nedostatkom političke autonomije u odnosu na centralnu vlast države, privrednom nerazvijenošću i niskim životnim standardom, izraženom neza-poslenošću, niskom stopom pismenosti te problemom punog nacionalnog priznanja i ravnopravnosti bosanskohercegovačkih naroda. No, u sljedećoj političkoj fazi, koja započinje s ustavnopolitičkim reformama tokom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, političke okolnosti su se značajno promijenile

¹⁹ M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, 379.

²⁰ Josef Isensee, *Država, ustav, demokracija*, Politička kultura, Zagreb 2004; Marcel Prelot, *Političke institucije*, Politička kultura, Zagreb 2002.

u pozitivnom smislu, što je stimuliralo ukupni razvoj u različitim oblastima i općenito široke mogućnosti bosanskohercegovačke republičke politike. U tom smislu ističe se čak politički značaj i konkretan doprinos afirmativnim političkim promjenama tadašnje bosanskohercegovačke partijske elite i pri tome se apostrofira sljedeće: “U vremenu 1960–1990. godine, dakle pune tri decenije, zamah i modernizaciju u ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju Bosne i Hercegovine dali su istaknuti nosioci javnih funkcija iz sva tri bosanskohercegovačka naroda. To su bili: Branko Mikulić, Džemal Bijedić, Dragutin Braco Kosovac, Hamdija Pozderac, Rato Dugonjić, Niko Mihaljević, Raif Dizdarević, Ivan Brigić, Cvijetin Mijatović i drugi.”²¹ Akcentirana bosanskohercegovačka partijskopolitička elita bila je izuzetno nezadovoljna početnim i etabliranim neravnopravnim statusom SR BiH u složenoj jugoslavenskoj socijalističkoj državi, zbog čega je permanentno tražila političke modalitete putem kojih bi bilo moguće promijeniti nepovoljan republički status u političkom procesu instalirane federalne državne strukture. Nova politička generacija partijsko-komunističkih kadrova u SR BiH percipirala je socijalizam u fleksibilnijem, umjerenom i revizionističkom smislu, pokušavajući ga tako prilagoditi političkim izazovima tadašnje *hladnoratovske politike* – što i jeste smisao funkcionalnog poimanja ideoloških svjetonazora i politika – po čemu se razlikuju od konvencionalne i starije bosanskohercegovačke komunističke elite, koja je favorizirala klasično i fundamentalističko shvaćanje marksizma, prepoznatljivo po dogmatskim uvjerenjima i tumačenjima. Osim što je spomenuta skupina bosanskohercegovačkih političara zaslužna za pokretanje dinamičnih razvojnih procesa u unutardržavnoj sferi, izvrsno je koristila sadržajan vanjskopolitički angažman, koji je imala SFRJ u kontekstu otvorenosti i prakticiranja *politike nesvrstanosti*, pa je tako ulogu republičkih vlasti učinila vidljivom i u miljeu međunarodne saradnje i trgovine.²²

Nacionalno pitanje u SFRJ, a naročito u SR BiH, možda je najviše uvjetovalo i tangiralo političko pitanje u drugoj jugoslavenskoj državi, od čega je, zapravo, presudno zavisila i sama politička perspektiva instalirane federalne države. Četvrti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine koji je

²¹ M. Pejanović, Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma, 41-42.

²² Nesvrstane države bile su u političkoj interakciji i djelovale su “...preko svojih povremenih konferencija šefova država i vlada, mada su od 1972. imale svoj Koordinacioni biro. Raspadom istočnog sovjetskog bloka i formalnim dovršetkom procesa dekolonizacije pokret nesvrstanosti se devedesetih godina XX stoljeća postepeno gasi.” M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, 382. Uslijed vojno-političkih napetosti i blokovskih podjela u hladnom ratu pokret nesvrstanosti imao je važnu političko-pacifističku ulogu, a činile su ga tada uglavnom zemlje trećeg svijeta ili općenito države u razvoju, dok je SFRJ bila jedna od najvažnijih članica markirane transnacionalne asocijacije država.

organiziran u martu 1965. godine – slijedio je idejna načela Osmog kongresa Saveza komunista Jugoslavije održanog u decembru 1964. godine – stavio je nacionalno pitanje u politički fokus u atomiziranom, heterogenom i multinacionalnom bosanskohercegovačkom političkom kontekstu. Društvenopolitičke rasprave o nacionalnom pitanju implementirane su uglavnom kroz brojna partijska i politička savjetovanja o nacionalnom statusu i odnosu bosanskohercegovačkih naroda. Na taj način aktualizirana su, ustvari, pitanja priznavanja nacionalnosti Muslimana i ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini. Pitanje priznavanja nacionalnosti Muslimana u Bosni i Hercegovini apostrofirala je i doduše bojažljivo zagovarala nekolicina bosanskohercegovačkih intelektualaca i političara u periodu nakon Drugog svjetskog rata, ali do tada, po svemu sudeći, nisu bili osigurani svi kontekstualni uvjeti za implementiranje jednog takvog političkog zahtjeva, za čiju je realizaciju bilo potrebno prije svega akumulirati dostatnu političku moć. Prema tome, nacionalno pitanje u drugoj jugoslavenskoj državi, ali posebno u SR BiH, imalo je vrlo izražene *realpolitičke atribucije*. Uzimajući to u obzir, recimo, ističe se i konstatira sljedeće: “U Bosni i Hercegovini je Džemal Bijedić... bio jedan od vodećih pripadnika generacije komunističkih političkih aktivista, koja je sredinom 1960-ih godina uspješno vodila proces afirmacije muslimanske nacije, koji je kulminirao na XVII sjednici CKSKBiH 1968., kada su Muslimani priznati kao zaseban nacionalni identitet”.²³ Pri tome treba ukazati na to da su tek u maju 1968. godine – nakon novih partijskih zasjedanja – doneseni “Zaključci o idejno-političkim zadacima komunista Bosne i Hercegovine u daljem ostvarivanju ravnopravnosti naroda i narodnosti i razvijanju međurepubličke saradnje”, na osnovu kojih je vidljivo i do kraja jasno da je konačno bila priznata nacionalnost, konstitutivnost i ravnopravnost bosanskohercegovačkih Muslimana – što je nagoviješteno prije više od dvije decenije u odredbama ZAVNOBiH-a – a sve to, u osnovi, samo ukazuje na slabosti, tromost i slabu efikasnost instalirane marksističko-komunističke vlasti u sferi *nacionalne politike*.²⁴ Važno je akcentirati da tada bošnjački nacionalni identitet – barem u poimanju Džemala Bijedića – nije bio jedna od prihvatljivih opcija

²³ Husnija Kamberović, Džemal Bijedić i afirmacija muslimanske nacije tokom 1960-ih i 1970-ih godina, *Godišnjak BZK Preporod*, god. XVII, Sarajevo 2017, 356-361.

²⁴ Bosanskohercegovačkim Muslimanima bila je tako konačno osigurana mogućnost da se autonomno izjasne i izraze svoju nacionalnost tokom Popisa stanovništva 1971. godine, a njihova konstitutivnost i nacionalna ravnopravnost navedena je i normirana u odredbama Ustava SFRJ i SR BiH iz 1974. godine. Intelektualno-politička elita Muslimana u Bosni i Hercegovini će na Bošnjačkom saboru, koji je održan krajem septembra 1993. godine u Sarajevu, ponovo vratiti historijsko nacionalno ime Bošnjak, kao i konvencionalno jezičko ime bosanski jezik, što je tradicionalni naziv i oznaka za jezik bošnjačkog naroda.

za nacionalno ime bosanskohercegovačkih muslimana, baš kao što to nije bio ni kozmetički jugoslavenski nacionalni identitet.

Politička borba za ravnopravnost bosanskohercegovačkih ili, preciznije rečeno, hercegovačkih Hrvata u sferi praktične politike inicirana je u konkretnoj formi na Mostarskom savjetovanju krajem septembra 1966. godine. Zbog neracionalnog i nepotrebnog povezivanja, prije svega hercegovačkih Hrvata, s panpolitičkim aktivitetom i kvislinškim naslijeđem iz Drugog svjetskog rata, recimo, zapadni dio Hercegovine bio je na različite načine zapostavljen te vrlo slabo privredno i infrastrukturno razvijen, zbog čega je stopa iseljavanja iz tog područja Bosne i Hercegovine bila veoma visoka, što se vrlo nepovoljno reflektiralo na populacijsku strukturu, ali i ukupnu brojnost bosanskohercegovačkih Hrvata. Međutim, i na širem političkom nivou bilo je moguće tada identificirati hrvatsku nacionalnu neravnopravnost, zato što je participacijski udio "...Hrvata u zajedničkim organizacijama i institucijama Bosne i Hercegovine bio... znatno niži od njihovog broja... Mržnja prema NDH iz vremena rata prenosila se na Hrvate u Bosni i Hercegovini... O međunacionalnim odnosima u Hercegovini organizovano je partijsko savjetovanje 1966. godine... Nakon ovog savjetovanja, položaj Hrvata se znatno popravio u naredne dvije decenije. Izraz takvog procesa je izbor Branka Mikulića na čelne pozicije u Bosni i Hercegovini... Promjene u politici SK BiH prema nacionalnoj afirmaciji Hrvata i Muslimana omogućile su učvršćivanje međunacionalnih odnosa između Srba, Hrvata i Muslimana, i dovele su do stabilnog političkog razvoja Bosne i Hercegovine. Politika pune nacionalne ravnopravnosti pokrenula je stvaralaštvo u razvoju svih lokalnih zajednica na bosanskohercegovačkom prostoru."²⁵ Najveće političke zasluge za koncipiranu i realiziranu ravnopravnost Hrvata u SR BiH – ne postoji po tom osnovu bilo kakva dilema – pripadaju Branku Mikuliću, kao dugogodišnjem lideru bosanskohercegovačkih komunista, kojeg je krasio reformistički duh, ideološka pronicljivost i politička fleksibilnost. Tek u novouspostavljenim političkim okolnostima u SR BiH, koje je i formalno markirala međunacionalna harmonija, ravnopravnost i solidarnost, bilo je moguće kreirati i trasirati *održivu razvojnu politiku*, čiji će se pozitivni efekti osjetiti vrlo brzo u sferi praktične politike i različitih privrednih aktivnosti.

Delegatski model vladavine bio je specifično političko obilježje režima vlasti i općenito političkog sistema u socijalističkoj jugoslavenskoj državi. No, taj koncept političkog predstavljanja, ipak, nije imao demokratski kvalitet

²⁵ M. Pejanović, Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma, 40-41.

mandatskog sistema političke reprezentacije. Zbog toga je model *partijskog delegiranja kadrova* na političke pozicije u strukturi vlasti SFRJ i SR BiH imao, što je razumljivo, svoja demokratska ograničenja, jer je presudno bio reguliran političkom voljom partijskog tutorstva i vođstva, pa tako nerijetko nisu bili adekvatno reprezentirani interesi ključnih identitetskih i generacijskih skupina, što uopće nije korespondiralo s normativnim i egalitarnim tonaliteto politike radničkog socijalističkog samoupravljanja. Politički otpor majorizirajućem, unitarističkom i etatičkom partokratskom modelu vladavine pojavljuje se već od sredine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća – događa se nakon jula 1966. godine, tj. poslije Brijunskog plenuma i smjene Aleksandra Rankovića s partijskopolitičkih pozicija – kroz *reformistički aktivitet* dijela tadašnje hrvatske i srpske intelektualno-političke elite, a njegove intencije bile su koncipirane u dokumentima “Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika” i “Predlog pitanja za razmišljanje grupe članova Udruženja književnika Srbije”, koji su objavljeni u martu 1967. godine. Ti dokumenti probudili su ogromnu pažnju javnosti i producirali oprečne političke stavove partijsko-komunističkog rukovodstva i republičkih elita vlasti, što je posebno bilo primjetno i aktualizirano u SR BiH zbog straha od ponovnog rađanja i ekspanzije srpskog i hrvatskog panpolitičkog nacionalizma.²⁶ Tokom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća na *krizu zvanične partijske vladavine* u SR BiH ukazao je i sudski proces iz augusta 1983. godine protiv pojedinaca povezanih sa skupinom Mladi muslimani, kada je osuđen i Alija Izetbegović, zbog navodnog zagovaranja političkih ciljeva *islamskog fundamentalizma*. No, na konačni sunovrat instalirane partijske vladavine u SFRJ i SR BiH eklatantno upućuje i afera Agrokomerc detektirana krajem januara 1987. godine – nastala emitiranjem mjenica bez pokrića – u koju je bio navodno uključen Hamdija Pozderac – kao jedan od ključnih bosanskohercegovačkih komunističkih kadrova, nakon čega će biti isključen i smijenjen sa svih partijskopolitičkih pozicija – i Fikret Abdić, koji će par godina poslije toga postati jedan od producenata secesionističko-separatističke politike u Bosni i Hercegovini.

²⁶ D. Bilandžić, Tito i povijesni put Jugoslavije; Dženana Čaušević, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: Dokumenti sa komentarima*, Magistrat, Sarajevo 2005; M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*; D. Otašević, *Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a (1943–1983)*; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Knj. 3. Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Nolit, Beograd 1988; Dž. Sarač-Rujanac, *Ustavna reforma i bosanskohercegovačko rukovodstvo*; Michael A. Schuman, *Nations in Transition: Bosnia and Herzegovina*, Facts On File, New York 2004; Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću: Drugo dopunjeno izdanje, 25 godina poslije*, BZK Preporod, Sarajevo 2023; Stipe Šušar, *Socijalizam i nacije*, Globus, Zagreb 1988; Esad Zgodić, *Titova nacionalna politika: Temeljni pojmovi, načela i vrijednosti*, KO SDP BiH Sarajevo, Sarajevo 2000.

Nakon organiziranja Četrnaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, održanog u januaru 1990. godine, na kojem se raspravljalo o perspektivi zvanice partijske politike, pa tako i o izmijenjenoj prirodi druge jugoslavenske države – gdje je bosanskohercegovačko partijsko predstavništvo nastupalo u duhu umjerenog, pluralističkog i funkcionalnog reformizma – ipak su uveliko liberalizirane političke okolnosti u SFRJ i njenim republikama, a u julu 1990. godine omogućeno je i zakazivanje prvih slobodnih izbora u Bosni i Hercegovini, nakon izvršenih ustavnopolitičkih korektura. U novembru 1990. godine održani su prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini, na kojima je participiralo više stranaka, a najviše glasova dobile su tri etnonacionalne stranke, koje su dobile podršku da dominantno reprezentiraju interese bosanskohercegovačkih konstitutivnih naroda, pa je već tada u potpunosti etabliran *etnokratski sistem vlasti* po kojem je, uzmimo, prepoznatljiv i dejtonski period državnosti. Konstituirajuća sjednica Skupštine SR BiH održana je u decembru 1990. godine, a koaliciona Vlada SR BiH – koju su činile tri dominirajuće etnonacionalne stranke – izabrana je krajem januara 1991. godine, ali se koaliciona većina od početka suočavala s problemima i neslaganjima, što je posebno kulminiralo kada se raspravljalo o usvajanju “Deklaracije o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine” i donošenju “Ustavnog zakona o nazivu i državnim simbolima Republike Bosne i Hercegovine”. S tim u vezi, konstatira se, ističe i akcentira da su tada figurirale tri različite, konfliktne i neusklađene političke koncepcije o perspektivi i budućnosti Bosne i Hercegovine “...SDS se zalagao za ostanak u Jugoslaviji, prema političkom programu Slobodana Miloševića, SDA je politički lutala između ostanka u preuređenoj Jugoslaviji i nezavisnosti, a HDZ je bio za potpuno napuštanje Jugoslavije i za neovisnost.”²⁷ Etnokratski sistem vlasti i predstavljanja, koji je od početka prepoznatljiv u bosanskohercegovačkom političkom kontekstu po *konfliktnoj prirodi* i *političkim blokadama*, uzmimo, postao je politička osnova i dejtonske Bosne i Hercegovine, u čijoj se praktičnopolitičkoj sferi nerijetko pojavljuje fenomen nefunkcionalnog, zarobljenog i blokiranog političkog procesa.

Zbog svega toga primijenjeni i etablirani *konsocijacijski model vlasti* – zasnovan na etničkoj identifikaciji građanstva – ne može producirati i generirati u postdejtonskoj političkoj praksi nužno potrebne promjene, koje čine neizostavni segment *demokratske konsolidacije* i *ekonomske liberalizacije*, a to su, u osnovi, primarni zahtjevi euroatlantske politike i ključni preduvjeti

²⁷ V. Katz, Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1943–1993) – kratak pregled.

euroatlantskih integracija. Štaviše, tvrdi se nerijetko da zbog "...dominacije etničkog kriterija u ispoljavanju interesa u odlučivanju u Parlamentu Bosne i Hercegovine, država Bosna i Hercegovina se sve više pokazuje kao nefunkcionalna. Ono što je posebno značajno, provođenje Daytonskog mirovnog sporazuma izvodi se snagom međunarodne zajednice preko Visokog predstavnika međunarodne zajednice i mirovnih snaga kao i demokratskim snagama same države Bosne i Hercegovine."²⁸ Prema tome, skicirane političke blokade u državnim institucijama su, po svemu sudeći, ključni unutardržavni politički izazov i nepremostiva prepreka za stvarnu demokratsku konsolidaciju države Bosne i Hercegovine, što uveliko limitira i minimizira njene integracijske ambicije te razvojne mogućnosti u javnom sektoru i različitim oblastima privrede. Imajući to u vidu, sve je uticajnije političko mišljenje – barem u političkom diskursu u kojem se Bosna i Hercegovina priželjkuje i promatra kao funkcionalna država – da se dejtonska bosanskohercegovačka država ne može do kraja politički konsolidirati – u skladu sa temeljnim zahtjevima pluralističke demokratije – bez provođenja *ciljanih ustavnih izmjena*, čime bi bile stvorene nužne pretpostavke za neometano funkcioniranje državnih institucija.

Zaključna razmatranja: Politički izazovi i naknadne refleksije

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina iskusila je dvije razvojnopolitičke faze unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prva traje od 1963. godine i donošenja Ustava socijalističke Jugoslavije do 1974. godine, kada je donesen novi ustav, nakon čega formalno započinje druga politička faza u njenom razvoju. Te razvojnopolitičke faze imaju posebna socijalna, ekonomska, politička i nacionalna obilježja, i to ne samo u bosanskohercegovačkoj socijalističkoj republici nego je neke od tih odrednica moguće identificirati i u drugim federalnim jedinicama socijalističke Jugoslavije. Politički razvoj socijalističke Jugoslavije nakon 1963. godine uglavnom korespondira sa samoupravno-socijalističkom razvojnom etapom, koja slijedi nakon izazovne državnoetatističke političke faze državnog aktiviteta.

Ključni socijalni izazovi u tadašnjoj bosanskohercegovačkoj socijalističkoj republici povezani su s ustrajnom borbom protiv siromaštva, unutrašnjima migracijama grad – selo, visokom stopom nezaposlenosti, niskom stopom pismenosti te nedostatnom obrazovnom i kulturno-umjetničkom

²⁸ M. Pejanović, Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma, 44.

infrastrukturu. Primarni ekonomski izazovi u tom periodu bosanskohercegovačke političke egzistencije korespondiraju još uvijek s usporenim razvojem tranzicijom od primarnog sektora ka sekundarnom i tercijarnom sektoru privrede, a u početku i s političkom borbom njene partijske elite za ostvarivanje republičke kontrole u sferi planiranja ekonomskog razvoja i privrednih aktivnosti. Politički izazovi Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine bliski su političkim aktivnostima tadašnje bosanskohercegovačke komunističke elite, a ta nastojanja imala su za cilj da izbore punu ravnopravnost za bosanskohercegovačku republiku u složenoj jugoslavenskoj federalnoj državi, kao i da adekvatno zaštite interese bosanskohercegovačkog građanstva – diferenciranog po nacionalnom i religijskom osnovu – na nivou zajedničke savezne vlade. Supstancijalni izazovi u sferi nacionalnog pitanja – u tom periodu političkog razvoja Bosne i Hercegovine – povezani su političkom borbom tadašnjih bošnjačkomuslimanskih partijskih kadrova da osiguraju puno nacionalno priznanje bosanskim Muslimanima u sferi praktične politike – što je planirano i obećano još u aktima ZAVNOBiH-a – ali i ustrajnim nastojanjem dijela bosanskohercegovačke komunističke elite da se izbori za ravnopravniji politički status bosanskih Hrvata – čija su prava nerijetko bila minimizirana, posebno u zapadnoj Hercegovini, zbog povezivanja s panpolitičkim, paradržavnim i kvislinškim naslijeđem iz Drugog svjetskog rata – a konkretne promjene u tom kontekstu bit će napravljene u drugoj polovini 60-ih godina 20. stoljeća, nakon niza provedenih političkih savjetovanja i aktivnosti. Važno je apostrofirati da su sva neriješena politička pitanja iz tog perioda bosanskohercegovačke političke historije – u socijalnoj, ekonomskoj, političkoj i nacionalnoj sferi – unesena kao politički teret u praktičnopolitički život Bosne i Hercegovine nakon provođenja prvih višestranačkih izbora, a nakon toga i u dejtonsku bosanskohercegovačku državu, što i dalje destimulira njen razvoj i integracijske mogućnosti.

Bibliografija

- Alagić, Nedžmudin; Bogdanić, Pavle; Ivanišević, Dobroslav (ur.) (1969) *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine sa ustavnim amandmanima i ustavnim zakonima*, Novinska ustanova Službeni list SR BiH, Sarajevo.
- Babić, Nikola; Otašević, Dušan (1970) *ZAVNOBiH i izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti*, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Bilandžić, Dušan (1980) Tito i povijesni put Jugoslavije, *Politička misao*, god. 17, br. 1/2, 3-46.
- Bilandžić, Dušan (1984) Geneza ideje o Ustavu 1974. godine, *Politička misao*, god. 21, br. 4, 73-77.

- Čaušević, Dženana (2005) *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: Dokumenti sa komentarima*, Magistrat, Sarajevo.
- Fejzić, Elvis (2020) Političke atribucije i struktura Narodne Republike Bosne i Hercegovine, u: *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, ur. Miodrag N. Simović, Mirko Pejanović, Zijad Šehić, Posebna izdanja, knj. CXCI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 15, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 31-41.
- Fejzić, Elvis (2019) Recepcija aksiologije ZAVNOBiH-a u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini: divergentno poimanje emancipacijske i libertanske politike, u: *Međunarodna naučna konferencija 75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a – povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću*, Sarajevo, 24. i 25. aprila 2019. godine, zbornik radova, ur. Adila Pašalić Kreso, Mirko Pejanović, Vera Katz, Posebna izdanja, knj. CLXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 11/1, Odjeljenje humanističkih nauka, knj. 46/1, ANUBiH, Sarajevo, 415-431.
- Fejzić, Elvis (2023) Contemporary Politics in Bosnia and Herzegovina: Historical Determinants and Political Experiences, *Eurasian Research Journal*, god. 5, br. 2, 49-60.
- Filandra, Šaćir (2023) *Bošnjačka politika u XX stoljeću: Drugo dopunjeno izdanje, 25 godina poslije*, BZK Preporod, Sarajevo.
- Fridrih, Karl Joakim (2005) *Konstitucionalna demokratija: teorija i praksa u Evropi i Americi*, CID, Podgorica.
- Ibrahimagić, Omer (2003) Savremeni ustavni položaj naroda u Bosni i Hercegovini, *Znakovi vremena*, god. 6, br. 18/19, 47-63.
- Ičević, Dušan (1989) *Jugoslovenstvo i jugoslovenska nacija*, Naučna knjiga, Beograd.
- Imamović, Mustafa (2003) *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, treće dopunjeno i redigirano izdanje, Magistrat, Sarajevo.
- Imamović, Mustafa (2013) ZAVNOBiH i državopravni kapacitet Bosne i Hercegovine, *Historijska traganja*, god. 6, br. 12, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, 17-25.
- Isensee, Josef (2004) *Država, ustav, demokracija*, Politička kultura, Zagreb.
- Kamberović, Husnija (2013) Povodom sedamdeset godina od prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, *Historijska traganja*, god. 6, br. 12, 11-16.
- Kamberović, Husnija (2017) Džemal Bijedić i afirmacija muslimanske nacije tokom 1960-ih i 1970-ih godina, *Godišnjak BZK Preporod*, god. XVII, 356-361.
- Katz, Vera (2015) Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1943–1993) – kratak pregled, u: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepić, Institut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 291-317.
- Klasić, Hrvoje, “Federiranje federacije”: društveno-političke promjene u Jugoslaviji 1960-ih i 1970-ih, *Yu historija*. https://www.yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c2.html (19. 1. 2024).
- Lijphart, Arend (1992) *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus – Školska knjiga, Zagreb.
- Otašević, Dušan (prir.) (1983) *Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a (1943–1983)*. Zadrugar – Spomen-muzej I zasjedanja ZAVNOBiH-a, Sarajevo – Mrkonjić-Grad.
- Pejanović, Mirko (2013) Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma: Kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću, *Historijska traganja*, god. 6, br. 12, 27-48.
- Pejanović, Mirko (2015) *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*, University Press – Magistrat izdanja, Sarajevo.

- Petranović, Branko (1988) *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Knj. 3. Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Nolit, Beograd.
- Prelot, Marcel (2002) *Političke institucije*, Politička kultura, Zagreb.
- Rezolucija ZAVNOBiH-a*, Mrkonjić-Grad, 25–26. novembar 1943. godine (original).
- Sarač-Rujanac, Dženita (2017) Ustavna reforma i bosanskohercegovačko rukovodstvo koncem 1960-ih i početkom 1970-ih godina, *Prilozi*, br. 46, 213-242.
- Schuman, Michael A. (2004) *Nations in Transition: Bosnia and Herzegovina*, Facts On File, New York.
- Šušar, Stipe (1988) *Socijalizam i nacije*, Globus, Zagreb.
- Trencsenyi, Balazs; Kopeček, Michal; Lisjak Gabrijelčič, Luka; Falina, Maria; Baar, Monika; Janowski, Maciej (2018) *A History of Modern Political Thought in East Central Europe, Volume II: Negotiating Modernity in the 'Short Twentieth Century' and Beyond, Part I: 1918–1968*, Oxford University Press, Oxford.
- Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, *Službeni list FNRJ*, Beograd 1946.
- Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list NR BiH*, Sarajevo 1947.
- Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1963.
- Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: sa amandmanima I do XLVIII i ustavnim zakonima za sprovođenje ustava i amandmana I do XLVII, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1991.
- Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: sa ustavnim zakonom za sprovođenje ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1974.
- Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list SR BiH*, br. 14/63, Sarajevo 1963.
- Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list SR BiH*, Sarajevo 1974.
- Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti, Novinarsko izdavačko poduzeće, Zagreb 1953.
- Zapisnik prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, Mrkonjić-Grad, 25–26. novembar 1943. godine (original).
- Zgodić, Esad (2000) *Titova nacionalna politika: Temeljni pojmovi, načela i vrijednosti*, KO SDP BiH Sarajevo, Sarajevo.
- Zgodić, Esad (2006) *Vladavina konsenzusom*, BZK Preporod, Sarajevo.
- Zgodić, Esad (2015) *O državama: Kritički pojmovnik statologije, Knjiga I i II*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.

SOCIAL, ECONOMIC, POLITICAL AND NATIONAL DETERMINANTS OF THE SOCIALIST REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina has experienced two development-political phases within the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The first lasted from 1963 and the adoption of the Constitution of Socialist Yugoslavia until 1974, when a new constitution was adopted, after which the second political phase in its development

formally began. The aforementioned development-political phases have special social, economic, political, and national characteristics, not only in the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, as some of these determinants can also be identified in other federal units of socialist Yugoslavia. The political development of socialist Yugoslavia after 1963 mostly corresponds to the self-governing-socialist stage of development, which follows the challenging state-statist political phase of state activity.

The key social challenges in the former Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina are related to the persistent fight against poverty, internal urban-rural migrations, high unemployment rate, low literacy rate, and insufficient educational, cultural, and artistic infrastructure. The primary economic challenges in that period of Bosnia and Herzegovina's political existence still correspond to the slow development transition from the primary sector of the economy to the secondary and tertiary sectors of the economy and, at the beginning, with the political struggle of its party elite to achieve republican control in the sphere of economic development planning and economic activities. The political challenges of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina were close to the political activities of the communist elite of Bosnia and Herzegovina at that time, and these efforts aimed to win full equality for the Republic of Bosnia and Herzegovina in the complex Yugoslav federal state, as well as to adequately protect the interests of the citizens of Bosnia and Herzegovina – differentiated by national and religious basis – at the level of the joint federal government. Substantial challenges in the sphere of the national question – in that period of the political development of Bosnia and Herzegovina – are connected with the political struggle of the Bosniak-Muslim party cadres at the time to ensure full national recognition of the Bosnian Muslims in the sphere of practical politics – which was planned and promised even in the acts of ZAVNOBiH – but also by the persistent efforts of a part of the Bosnian communist elite to fight for more equal political status of the Bosnian Croats – whose rights were often minimized, especially in western Herzegovina, due to the connection with the pan-political, parastatal and Quisling heritage from the Second World War. Concrete changes in this context will be made in the second half of the 60s of the 20th century, after a series of political consultations and activities. It is important to apostrophize that all unresolved political issues from that period of Bosnia and Herzegovina's political history – in the social, economic, political and national spheres – were introduced as a political burden into the practical political life of Bosnia and Herzegovina after the first multi-party elections, and after that into the Dayton Bosnia and Herzegovina state, which continues to discourage its development and integration possibilities.

Keywords: society, economy, state, nation, government, socialist self-governance, constitution, Bosnia and Herzegovina